

GÖMÖRI GYÖRGY

Világirodalomra nyíló ablak

(A BOOKS ABROAD ÉS A WORLD LITERATURE TODAY MAGYAR ROVATÁNAK HARMINC ÉVE)

A Books Abroad 1968-tól 1977-ig

Ivar Ivask, a Rigában született észt-amerikai germanista és a spanyol nyelvű irodalmak kiváló ismerője még nem volt negyvenéves, amikor átvette a Books Abroad szerkesztését. Ez a különös nevű amerikai folyóirat ekkor már több mint négy évtizede létezett, 1927-ben alapították Normanban, az oklahomai egyetemen, azzal a szándékkal, hogy az angol mellett rendszeres áttekintést nyújtson a más nyelveken írt irodalmakról, vagyis hogy *világirodalmi* tájékoztató legyen. A negyedévenként megjelenő és a főképp könyvtárosok által ismert folyóirattal én már 1965-ben fölvettem a kapcsolatot; ekkor egy évet kutatóként a Harvardon töltöttem, és onnan küldtem be első recenziómat a lap akkor még Robert Vlach nevű szerkesztőjének. (Ezek Weöres, Pilinszky és Szabó Zoltán könyveiről, illetve Gara Amerikában kiadott *Az ismeretlen Illyéséről* készültek.) Nem sokkal azután, hogy átvette a lap szerkesztését, Ivask felkért, hogy lépjek be a szerkesztőbizottságba, s vállaljam el az állandó magyar rovat gondozását. 1968. január 15-én kelt levelében ezt írja: „a Books Abroadból lehet egy olyan fórum, ahol a magyar irodalomról *rendszeresen* közlünk ismertetésekét”. Azzal folytatja, amit addig is tudtam, hogy a lapban korábban elég ötletszerűen jelentek meg írások a magyar irodalomról, és hogy Budapesten csak egyetlen munkatársuk van, Kodolányi Gyula (Ivask tudja róla, hogy Illyés veje), s hogy szeretné, ha ezen a helyzeten változtatni lehetne.

Ivask először is igyekezett tematikus számokat összeállítani, az első ezek közül egy nemzetközi szimpózium volt Jorge Guillén 75. születésnapjára (1968. téli szám), amelyet sok hasonló szám követett. Továbbá létrehozta a *Finno-Ugric and Baltic Languages* rovatot, illetve főrovatot, s a magyart ebbe illesztette bele a finn után és a lett előtt. Az én nevem először az 1968-as tavaszi (42/2.) számban szerepel a szerkesztőbizottság listáján; a szerkesztőségi tagoktól Ivask elvárta, hogy a megfelelő rovat koordinálásán kívül évente legalább négy-öt recenziót írjanak. A tipikus BA-lapszám hosszabb esszéekkel indul, majd ezeket tizenegy-tizenkét, nyelvek szerint felosztott rovat követi; a könyvismertetések ajánlott hosszúsága két, két és fél dupla sorközű flekk, vagyis 450–550 szó. Ebben a már említett 1968-as tavaszi számban Kodolányi Gyula két recenzióval van jelen (Weöres *Hold és sárkány* című mesejátéka és Juhász Ferenc kötete, *Mit tehet a költő?*), én pedig Lesznai Annának Budapesten kiadott verseskötetéről írtam.

Az új szerkesztő országglása alatt a Books Abroad kétszer is „köntöst cserélt”: már az 1970-es téli számtól kezdve simább, tetszetősebb címlappal jelent meg, a címlapon nagy alakú kisbetűkkel szedték a „b/a” emblémát. Ezt a számot Ivask a jobbnál jobb teljesítményeket produkáló dél-amerikai regénynek szentelte, a bevezető tanulmányt hozzá Mario Vargas Llosa írta. A második címlapcsere 1973 telén zajlott le, a borító még modernebb lett. Ebben a változatban a lap címe vastag betűkkel van a homlokzatra nyomva, s alatta egy színes ablak- vagy kapuszerűség látható, amiben összevissza vannak rakosgatva a BA-ban recenzeált irodalmak nyelvei: a magyar például fordítva, vagyis fejfelé lóg a norvég és a bolgár között. (Szerencsére ez nem tükrözta a rovat szerkesztési elveit.) Ez az ékesen stilizált címlap maradt egészen 1977-ig, amikor a Books Abroad elhagyta „lánykori” nevét, és World Literature Today lett.

De nézzük az 1969–77 közötti évek magyar termését. Ivar már föntebb idézett levelében jelezte, hogy különszámot készít elő a (szélesen értelmezett) kelet-európai népek költészetéből. Felkért, hogy írjak ebbe a számba egy jelentős magyar költőről – én Weörest választottam. Ekkor már készülõben volt az a Juhász Ferencsel megosztott Weöres-kötet, ami aztán 1970-ben meg is jelent a Penguin *Modern European Poets* sorozatában, s úgy gondoltam, nem árt, ha ezt előkészíti egy esszé, amelyik

megpróbálja Weörest magyar szempontból bemutatni az angol-amerikai olvasónak. Ebben az igen jól sikerült különszámban (1969. tél, 43/1.), amely végül is tizenegy modern költőről közölt írást, Weörest (Moldován Domokos fotójával) olyan kitűnő „kelet-európai” költők mellett méltathattam, mint František Halas, Vasko Popa, Tudor Arghezi és Czesław Miłosz. Az esszék után még néhány versfordítást is közölt a lap, egy-egy verset költőnként – Weörestől a *Sugárvirágot (Rayflower)*, Edwin Morgan fordításában. Remélem, nem hangzik dicsekvésnek, ha elmondom, hogy ennek a kis esszémnek sikere volt – Budapesten éppoly szívesen fogadták, mint Londonban, és (ez külön elégtételemmre szolgált) maga W. S. is meg volt elégedve velem.

Amikor átvettem a BA magyar rovatát, mindenekelőtt új munkatársakat próbáltam toborozni ennek az enyhén ezoterikus, bár világszerte olvasott folyóiratnak. Elsőnek András Sándort kértem fel, hogy írjon a lapba – ő akkor még Berkeleyben tanított –, és az 1968-as őszi számba már küldött is két recenziót, egy Déry-kötetről és Somogyi Tóth Sándor regényéről. Ugyanebben a számban Kodolányi Gyula Tolnai Ottó verseivel foglalkozott, én pedig *A péntek lépcsőin* óta nagy figyelemmel kísért Hernádi Gyula *Száraz barokkját*, valamint egy vajdasági író, Burány Nándor *Összeroppanás* című kötetét ismertettem. Utóbbi azért volt fontos, mert az első válasz volt Cseres Tibornak az újvidéki mézarlásról írt nagy sikerű regényére (*Hideg napok*), amelyből kitűnt, milyen rettegésben éltek meg a vajdasági magyarok az első, 1944-et követő megtorlásos éveket.

Az 1969-es évfolyamban a már említett Weöres-esszén kívül összesen 17 hungarika szerepelt, amelyek közül 14 átlagos terjedelmű recenzió volt, ehhez járult még egy francia nyelvű könyv ismertetése Lukácsról a *Related* és két rövidebb írás a *Noted* rovatban. Ekkor már a három állandó munkatárs rajtam kívül Kodolányi Gyula, a Washingtonban élő Csicsery-Rónay István és András Sándor volt, bár egyetlen kis cikkel szerepel Siklós István is (BBC, London), aki Országh László amerikai irodalomtörténetéről ír a 43/3. számban. Anélkül, hogy fontossági sorrendet állítanék fel, megjegyzem, hogy ebben az évben írtunk olyan művekről, mint Németh László *Kiadatlan tanulmányai* s Illyés újabb verseskötete (*Fekete-febér*), továbbá olyan, határon kívüli írók újabb könyveiről, mint az erdélyi Székely János vagy a csehszlovákiai Dobos László. Én ugyanis kezdettől fogva fontosnak tartottam, hogy a BA ellensúlyozza a magyar irodalom Budapest-központúságát, igyekeztem érvényt szerezni az „ötágú síp” elvének a recenziós gyakorlatban. (Ugyanezt az irodalomszemléletet az emigráns folyóiratokban, az Irodalmi Újságban és az Új Látóhatárban is igyekeztem érvényesíteni, gyakran írtam határokon kívül kiadott könyvekről, ezzel némileg megelőzve a hazai kritikusokat.)

Másrészről viszont azzal sem vádolhatott senki, hogy nem figyelünk oda az újabb irodalmi fejleményekre, az 1956 után sokáig tetszhalott-álmát alvó magyar irodalom stílusirányzatokban jelentkező feléledésére. Az 1969-es tavaszi számban például Kodolányi Mészöly *Saulusát* méltatja, én pedig a nyári számban Tandori Dezső első kötetével foglalkozom. A *Töredék Hamletnek* című kötetet mint „a modern magyar irodalom fontos eseményét” nyugtáztam, de jeleztem a korai Tandori-versbeszéd minimalizmusának problematikusságát is, idézve a költő két jellemző sorát: „Felengedek / egy élő résnyit”. Az 1970-es téli számban foglalkozom az akkor még Romániában élő Páskándi Géza *Üvegek* című érdekes novelláskötetével, a tavaszi számban pedig Kardos G. György nagy sikerű *Avraham Bogatirjához* fűztem kritikai megjegyzéseket. Ugyancsak az „új jelenségek” címszó alá sorolható András Sándor rövid, de nagyon elismerő hangú írása Konrád György első, később világsiker arató regényéről, *A látogatóról* (1970, őszi szám).

A sokféle figyelés elvébe természetesen a nyugati magyar irodalom regisztrálása is beletartozott. 1968–70-ben a Books Abroadban írtunk Gábor Áron szibériai trilógiájának két kötetéről, Siklós István első versgyűjteményéről és az ausztráliai Domahidy András szép regényéről. Az angol íróként számon tartott Tábori Pál számolt be a lapban arról az *Új égtájak* című nemzedéki antológiáról, amelyet az 56-os nemzedék verseiből állítottunk össze Juhász Vilmossal (aki még az antológia 1969-es megjelenése előtt váratlanul elhunyt). Tábori jelentősnek vélte az antológiát, de aki akarta, összevethette kritikáját az egy számmal később közölt ismertetéssel két hazai versantológiáról (*Elérhetetlen föld, Költők egymás közt*), amit Kodolányi Gyula küldött be a lapnak.

Itt megállnék egy pillanatra, hogy szót ejtsek a könyvek kiválasztásának módszereiről. Bár én voltam a rovat vezetője, lényegében szabad keztem a munkatársaknak: arról írnak, amihez

kedvük van. Illetve voltak olyan könyvek, amelyeket kérésünk nélkül küldtek el Oklahomába – ezeket vagy recenzeáltuk, vagy nem; annak nem láttuk értelmét, hogy harmadrangú műveket ismertessünk, vagy akár ledorongoljunk – erre nem volt elég hely a lapban. Így már maga az a tény, hogy valamiről cikk jelent meg a Books Abroadban, értéket jelzett; még elmarasztaló vélemény is többnyire csak olyanról született, aki máskor (korábban) jó művekkel bizonyította, hogy komolyan kell venni.

1971 és 1977 között számos hosszabb írás foglalkozott magyar írókkal, költőkkel. Az 1971-es téli (45/1.) számba én írtam köszöntőt Vas István hatvanadik születésnapjára – ez a szám egyébként egy Szolzsenyicin-méltatással indult J. G. Garrad tollából. Ebben az évben újabb hazai kritikusok kapcsolódtak be a magyar rovat munkájába, így Szegedy-Maszák Mihály (aki korábban a Nagyvilág 1970. júniusi számában már közölt egy kis cikket a magyar irodalomról a BA-ban), majd pedig Hernádi Miklós (a 45/1., illetve a 45/2. számban). Ez, ha jól emlékszem, már összefüggött azzal, hogy Ivask megállapodott a Magyar PEN Club akkori vezetőivel, rendel Budapestről recenziókat angolul vagy jó angol fordításban, amelyekért aztán a magyar PEN fizet a szerzőknek. (A nyugatiak, lévén szó majdnem-szakkönyv-írátról, egyetlen fillért sem kaptak írásaikért.) Ez a megállapodás megelégnítette a hazai recenzensek munkakedvét, s a fentebb említetteken kívül mások is meg-megjelentek ezután a lapban, így több ízben Szentmihályi Szabó Péter, egyszer-egyszer Bátki-Bratmann Mihály és Kretzoi Sarolta. Újabb nyugatiak is jelentkeztek, 1972-ben Várnai Pál Ottawából, majd egy évvel később Long Islandról Ivan Sanders (1973 nyarán), sőt még a londoni egyetemen tanító Peter Sherwood is küldött néhány írást. A magyar rovatban megjelent írások száma 1971-ben 17-ben stabilizálódott, és a rákövetkező években így alakult: 1972: 16, 1973: 16, 1974: 14, 1975: 16 és 1976: 15. De mint már mondtam, Ivask szívesen adott helyet évente egyszer-kétszer nagyobb terjedelmű esszéknek is, így 1972-ben András Sándor írhatott egy tematikus számba a magyar költészet hermetizmusáról, 73-ban a párizsi Jean-Luc Moreau Karinthy Ferencről; 74-ben én írtam esszét József Attiláról (48/1.), míg 1975 még a korábbinál is sikeresebb évünk volt, mert Ivask két hosszabb magyar tárgyú esszét közölt a lapban: Ivan Sanders Déry Tiborról értekezett, én pedig az akkoriban Nyugaton gyakran kiadott és nagyra becsült Lengyel Józsefről, a „magyar Szolzsenyicinről” írtam, különös tekintettel a Magyarországon betiltott, illetve csak „belső használatra” kiadott *Szembesítésre*.

1974–75-ben Ivar Ivask hosszabb európai körutatót tett, és eközben megfordult Budapesten, ahol Boldizsár Ivánon és a PEN Club más hivatalos emberein kívül több magyar költővel is találkozott. Ivart szenedélyesen érdekelték a költők – persze maga is jól verselt anyanyelvén, észtül, s voltak művei (pl. a *Balti elégiák*), amelyeket számos nyelvre, így magyarra is lefordítottak. Európai útjáról a Books Abroad 1976. téli (50/1.) számában számol be, s ebből, valamint magánleveleiből nyilvánvaló a kontraszt észtországi (szovjetunióbeli) és magyarországi élményei között. Míg Észtországban lapjának példányait mint „szovjetelleneset” már a határon elkobozták, Budapesten nem győzte a lapot osztogatni, még kevésnek is bizonyult az a pár példány, amit magával vitt! De visszatérve a költőkre: Ivask járt Weöresék új házában, és hallotta Weörest egy kitalált finnugor nyelven verset rögtönözni, sőt W. S. tüstént még német fordítást is készített a versnek; találkozott Illyéssel, aki saját termésű borával kínálta (ez különösen tetszett az észt vendégnek), és beszélt Pilinszkyvel, aki elmondta, hogy szerinte Assisi Szent Ferenc volt az utolsó igazán katolikus költő (BA 50/1. 66–67.). Ivaskot egyébként Képes Géza fordította magyarra, őt is meleg szavakkal emlegeti úti beszámolójában. A magyar vendégszeretet nagy élménye maradt Ivasknak; persze ő már korábban is részrehajló volt irodalmunkkal szemben, több levelében utal arra, hogy rokonok vagyunk, igaz, hogy csak kicsit távoli nyelvrokonok, de mégiscsak nagyon rokonszenves rokonok.

Hogy mégse lehessen azzal vádolni, részrehajló a hazai irodalom és a hivatalos Magyarország iránt, Ivask még az 1976. évi tavaszi számra megrendelte és hozta hosszabb írásomat a nyugati magyar irodalomról (*Tradition and Innovation in the Literature of the Hungarian Diaspora*), ahol a többi közt részletesen méltattam a Magyarországon akkor még teljesen elhallgatott Határ Győző munkásságát. (Határ műveiről a továbbiakban is gyakran írt a BA, illetve utódja, a WLT. Bármennyire értékeltük is a wimbledoni mestert, angol nyelvű könyvéről mégsem közölhattünk recenziót, mivelhogy ilyen sem akkor, sem azóta nem jelent meg.)

World Literature Today, 1977-1991

1977-ben a Books Abroad címet változtatott és újjászületett. Ekkor ünnepelte fennállásának ötvenedik évfordulóját, és ezt az alkalmat ragadta meg Ivask arra, hogy átalakítsa, modernizálja a lapot. Mivel mindig is világirodalmi ambíciókat táplált, s világirodalmi tartalmat igyekezett adni a folyóiratnak, természetesnek látszott, hogy az új cím World Literature Today (Mai Világirodalom) legyen. Ezzel mintegy szimbolikusan túllépett az addig érvényesülő atlanti-centrizmuson – a lap új címe, függetlenül a goethei eszmétől, határozott nyitást jelentett a harmadik világ irodalmi felé. A lap formátuma is megváltozott: néhány centiméterrel nagyobbra és szélesebbre, fólió nagyságúra nőtt, és címlapján a színes betűkkel nyomott új cím alatt azóta mindig egy kép látható – kezdetben egy-egy író fényképe, később pedig valamilyen tájkép vagy kompozíció. A World Literature Today ára 1977-ben 5 dollár volt, évi előfizetési díja \$13.50. Az új formátummal a WLT egy csapásra a legelegánsabb amerikai szakfolyóiratok közé emelkedett – gondolom, az oklahomai egyetemről kapott szubvencióknak is jelentősen meg kellett nőnie ehhez. A példányszámról Ivaskot nemigen kérdeztem, de úgy 1800–2000 körülre becsülöm – mindenesetre a világ minden nagyobb könyvtárában meg lehet találni, talán még az OSZK-ban is.

1977 és 1979 között a magyar rovat tartotta recenziószámainak addigi átlagát, és minden évben megjelent egy-egy közepes hosszúságú írás, illetve hosszabb esszé is a magyar irodalomról. Az 1977. tavaszi számban például Jean-Luc Moreau ismertette Domokos Péternek az Akadémiai Kiadónál megjelent könyvét, *Az udmurt irodalom történetét* (51/2., 231–232.). 1978-ban Kenneth McRobbie írt szép esszét Nagy László halálára, mellékelve hozzá egy hosszabb Nagy László-vers (*Hószakadás a szívre*) fordítását, valamint két Molnár Edit készítette fényképet a költőről (1978 ősze, 52/4., 538–543.). Ugyanebben az évben kapott Neustadt/WLT-díjat Czesław Miłosz, a lengyel emigráns költő (második helyezett Pilinszky lett, Gergely Ágnes jelöltje), ezért a lap, szokása szerint, különszámot szentelt Miłosz életművének, s ebbe a számba (52/3.), hivatásos polonista és Miłosz költészetének ismerője lévén, én is írtam egy rövid esszét. 1979-ben a WLT őszi számában Ivan Sanders mutatta be az „új” magyar regényt, szót ejtve a többi közt Esterházy Péterről. Ami az újabb munkatársakat illeti, 1978-ban egy-egy cikkel jelentkezett Budapestről Takács Ferenc és Géher István, 79-ben pedig Egri Péter, de hogy ne csak anglistákkal gyarapodjunk, a PEN Club jóvoltából az 53/3. számban Réz Pálnak is közölhetjük Vas István könyveiről írt recenzióját.

1980-ban a szokásosnál kevesebb magyar anyag jelent meg a WLT-ben, viszont egy új munkatárssal gyarapodtunk – Takács Ferenc nem csak az angol és amerikai irodalomban van otthon, akkoriban a magyart is szemmel tartotta, s nem egy kitűnő recenzióval lett gazdagabb ablakunk. (Sajnos, 1986 után már nem nagyon írt a WLT-nek.) 1981 és 1984 között (megint csak, azt hiszem, a magyar PEN jóvoltából) olyan hazai alkalmi kritikusok tollából tudtunk hozni írást egy-egy újabb könyvről, mint Göncz Árpád (Nádasról írt az 55/1. számban), Kertész Imre (56/2.), Könczöl Csaba (56/3.), sőt, a sokoldalú, bár szíve szerint inkább csak verebekkel és koalákkal foglalkozó Tandori Dezső (56/4.)! 1983-ban egy recenzió erejéig feltűnik az irodalomtörténész Dávidházi Péter (57/4.) és pár számmal később a kritikus Földényi F. László is, aki Weöres értékeit ecseteli (58/3.). A Nyugaton élő munkatársak közül nagy nyereség Györgyey Klára, aki korábban csak elvétve jelentkezett, de 1985-től rendszeresen ír a modern magyar színházról és egyes prózaírókról. Vannak aztán szívósan alkalmi recenzensek, mint például a southern illinoisi egyetemen tanító Hans H. Rudnick, aki kizárólag Lukács Györggyel hajlandó foglalkozni, s a róla írott munkákat ismerteti, legyenek azok németül vagy angolul írottak. 1980–83 közt csak egyetlen hosszabb magyar tárgyú tanulmány jelenik meg a World Literature Today hasábjain, ezt Ivan Sanders írja az időközben Nyugaton egyre ismertebbé váló Konrád Györgyről (1983 tavasza, 57./210–213.). Saját írásaim közül ebből az időszakból kiemelném a szamizdatban kiadott és utána második kiadásban Nyugat-Európában is megjelent Petri György-kötetről, az *Örökbétfőről* írt recenziót. Ivaskot egyáltalán nem zavarta, hogy ez a könyv, úgymond, nem került „könyvárusi forgalomba” Magyarországon, sőt a WLT 1984. tavaszi számát (58/2.) szinte teljes egészében az „1984”-es témának, vagyis George Orwellnek szentelte. De szemmel láthatóan változtak az idők: amikor Ivask 1988-ban újra ellátogatott Észtországba, sokkal barátságosabban fogadták, mint korábban.

Újabb regények és verseskötetek ismertetése mellett egyre nagyobb figyelmet fordítottunk az irodalomtörténeti összefoglalókra. Jóllehet én már röviddel megjelenése után felhívtam a figyelmet a Kántor–Láng-féle romániai magyar irodalomtörténetre (BA, 46/4.), de hosszabban igazából csak Czigány Lóránt oxfordi irodalomtörténetével foglalkozott a *World Literature Today*: Ivan Sanders írt róla elég kritikus hangú, de nem elfogult értékelést az 1985. őszi számba. A Béládi–Pomogáts–Rónay-féle nyugati magyar irodalomtörténettel én foglalkoztam az 1987. tavaszi számban, azt hiszem, elég megérett hangon – ismerve a hazai viszonyokat, tudtam, mennyit kellett a szerzőknek harcolniuk azért, hogy ha nem is mindent, legalább ennyit elmondhassanak.

A hetvenes évek végén és a nyolcvanasok elején a WLT nagyobb figyelmet szentelt az angolra fordított magyar szépirodalom regisztrálásának, mint a megelőző években. Érdekes véletlen folytán éppen a lap *Miłoszt méltató* számában (*Hommage to Czesław Miłosz*, 1978. nyár) írtam a szokásosnál hosszabb recenziót a Vajda Miklós szerkesztette magyar költői antológiáról, a *Modern Hungarian Poetry*ről. Konrád Györgynek azt a regényét, amely akkor Budapesten akkor nem jelenhetett meg, a *The Loser* címmel angolra fordított *A cinkost* a WLT 1983. nyári számában ismertettem – Konrádnak egyébként szinte mindegyik könyvével foglalkoztunk a lapban, már csak azért is, mert egyik fordítója, Ivan Sanders a magyar rovat állandó munkatársa is volt. És bár mindig is húzódoztam a fordításmélettől, Ivask kérésére az 1986. nyári számba mégis írtam egy hosszabb esszét *On Translating Hungarian Poetry* címmel, amelyben megpróbáltam összefoglalni addigi tapasztalataimat az angolra fordítás terén (jóllehet ezeket többnyire Clive Wilmer társfordító barátommal együtt szereztem).

A magyar irodalmi művek recenziálása 1987–88-ban volt talán a legsűrűbb a WLT-ben. Mindkét évben 17 recenzió foglalkozott hungarikákkal, bár ezekben az években Földényi László volt az egyetlen hazai recenzensünk, de Györgyey Klára, Ivan Sanders, András Sándor és jómagam is elég sokat írtunk a lapba, és az egyik 1987-es számban (61/3.), amely az iowai íróprogrammal foglalkozott, Ivask helyet adott Somlyó György angolra fordított cikkének (*Iowa City öt évvel később*), az 1988. évi téli szám (62/1.) pedig Kenneth McRobbie esszéjét hozta Petri Györgyről. 1989 már a fontos változások éve volt Európában – ezt a *World Literature Today*-ben én arról a Tóbiás Áron által szerkesztett, nagy példányszámban piacra dobott antológiáról közölt ismertetéssel jeleztem, amelynek *In memoriam Nagy Imre* volt a címe.

Még ugyanebben az évben meghívást kaptam, hogy 1990 februárjában vegyek részt a Neustadt/WLT-díj zsűrijének munkájában. A meghívást örömmel elfogadtam – jelöltem a díjra Konrád György volt, s az ajánló szöveg megjelent (az összes többi ajánlással együtt) a WLT 1990. évi téli számában (64/1.). Sajnos, Konrád amerikai kiadója elmulasztotta időben megküldeni a szerző műveit mindegyik zsűritagnak, így a nemzetközi zsűri egy részének csak nagyon halvány fogalma volt arról, milyen író a PEN Club későbbi elnöke. Nem volt szerencsénk: Konrád a mezőny közepén kiesett, a díjat 1990-ben a kitűnő svéd költő, Tomas Tranströmer kapta meg. (Általában nincs szerencsénk a díjakkal: előttem már Illyést, Pilinszkyt, Weörest is jelölték Neustadt-díjra – Karinthy Ferenc, Gergely Ágnes és Orbán Ottó, de mindnyájan eredménytelenül.) Viszont ebből az 1990. februári látogatásomból született egy újabb kelet-európai szám ötlete – ez volt a már lemondani készülő Ivask utolsó „dobása”. Írásom az 1991. tavaszi számban (65/2.) jelent meg *Literature and Revolution in Hungary* címmel, és megpróbálta összefoglalni mindazt, amit erről a témáról röviden nem magyar olvasóknak el lehet mondani.

Ivask 1991 közepén távozott a laptól, költözött feleségével Írországba. Lehet, hogy már ekkor beteg volt; 1992-ben hunyt el. Az egyik nagy angol napilapnak írt nekrológommal búcsúztattam. Kevés író-szerkesztő tett annyit Amerikában a magyar irodalom terjesztéséért, jó híréért, mint ő – szerintem már rég megérdemelt volna egy posztumusz Pro Cultura Hungarica-díjat.

A WLT 1991-1996 között

Az oklahomai folyóirat új szerkesztője Djelal Kadir lett. Én Kadirt személyesen nem ismerem, főleg helyettesével, William Riggannel tartottam és tartom a kapcsolatot. Kadir nagy hangsúlyt fektetett a

harmadik világ irodalmaira és különböző tematikus számokra. Így 1993 elején kihozott egy nagy tematikus számot az orosz irodalomról (67/1.), majd egyet a mai ausztráliai irodalomról (67/3.), de úgy tűnik, igazán az „alulreprezentált” irodalmak érdekelték: egymás után állított össze különszámokat az indiai (68/2.), a dél-afrikai (69/1.) irodalomról, majd az UNESCO segítségével még egy olyan különszámra is össze tudott szedni anyagot, amely a kelet-ázsiai népek (!) irodalmaival foglalkozott (1995. nyara, 69/3.). Kadirt szemmel láthatóan érdekli a multikulturalitás és a posztmodernizmus; becsületére legyen mondva, az egyes rovatok szerkesztésébe nemigen szőtt bele. Viszont Ivask jóleső figyelme nélkül valahogy alábbhagyott a magyar rovat munkatársainak a lelkesedése; az évi átlagszámok lényegesen a korábbi alá esnek: 1991-ben 11, 1992-ben 14, 1993-ban és 94-ben megint 11–11, majd 1995-ben 10 és 1996-ban csak 9 recenziót tudunk kisajtolni a munkatársi gárdából. Igaz ugyan, hogy a megszokott cikkírók mellett egyszer-egyszer feltűnik Marianna D. Birnbaum Los Angelesből és Maria Green nevű régebbi recenzensünk is, de a hazai írásfolyam, úgy látszik, teljesen elapadt. 1992 és 1996 között csak egyetlen hosszabb magyar tárgyú esszé jelent meg a World Literature Today hasábjain; ezt a magyar származású Steven Tötösy, az albertai egyetem kutató-tanára írta Kukorelly Endre költészetéről, részben e sorok írójával vitatkozva (WLT, 70/2., 289–294.). Viszont ebben az időszakban azért elég sok fontos magyar művet sikerült ismertetnünk: Esterházy, Kertész Imre, Nádas, Krasznahorkai és Határ Győző könyveiről írt recenziókat találhatunk a lapban, egyéb, kevésbé ismert vagy népszerű szerzőkről írott cikkek mellett. A fontosabb írások közül megemlíteném Kulcsár Szabó Ernő új magyar irodalomtörténet-kísérletéről írt recenziómat (1994. tavasza, 98/2.), amely számos hazai kritikához hasonlóan mutatott rá a kezdeményezés jogosultságára s egyszersmind vészes egyoldalúságára.

1996 végén Djelal Kadir lemondott, azóta megbízott szerkesztőként William Riggan jegyzi a lapot. Bár még korai lenne jósolgatni, azt hiszem, a szerkesztőváltás újabb súlypontát helyezést jelent – ettől talán megint megnő a magyar rovat munkatársainak íraskedve. Mindenesetre az elmúlt harminc év története – mint ezt a fenti áttekintés is próbálja igazolni – megmutatta, hogy angol nyelvterületen sem vagyunk teljesen elzárva a világtól, van egy folyamatosan díszíthető-használható, muskátlival beültethető ablakunk, amin keresztül mások is be-betekinhetnek abba, mi folyik a mai magyar irodalomban a huszadik század utolsó éveiben.